

MUZEUL NAȚIONAL BRUKENTHAL

ORFEVRĂRIA LITURGICĂ SIBIANĂ

DIN TEZAUUL MUZEULUI NAȚIONAL BRUKENTHAL

MUZEUL NAȚIONAL BRUKENTHAL

ORFEVRĂRIA LITURGICĂ SIBIANĂ

DIN TEZAURUL MUZEULUI NAȚIONAL BRUKENTHAL

2004

Coperta:
Detaliu de pe partea frontală a crucii-relicviar de la Cisnădie (Fig. 4)

Foto: Alexandru Olănescu, Ion Haralambie Popescu

Grafica / Tehnoredactare: Chris Balthes

ORFEVRĂRIA LITURGICĂ SIBIANĂ

DIN TEZAURUL MUZEULUI NAȚIONAL BRUKENTHAL

Muzeul Național Brukenthal și-a format, începând de la sfârșitul secolului al XIX-lea, un adevărat tezaur de piese din metale prețioase – argintărie liturgică și uzuală, obiecte de podoabă și bijuterii. Nucleul acestei colecții l-a constituit cabinetul de numismatică al baronului Samuel von Brukenthal, amenajat în palatul său din Piața Mare, căruia i se făcea reclamă într-un ghid al Sibiului din anul 1790, alături de galeria de artă, biblioteca și cabinetele de mineralogie și antichități ale baronului.

Colecția de argintărie de cult este una dintre cele mai bogate și valoroase din țară, cuprinzând câteva piese de referință pentru istoria prelucrării metalelor prețioase din Transilvania, executate în marea lor majoritate de meșterii argintari sibiieni. Numărul mare al pieselor face posibilă analiza evoluției stilistice a artei argintăriei din perioada romanică până la cea baroc.

Despre o istorie a argintăriei sibiene putem vorbi deja din primele decenii ale secolului al XIV-lea, perioadă din care s-au păstrat diverse urme materiale și informații documentare. Dacă proveniența puținelor obiecte romanice târzii descoperite în împrejurimile Sibiului este incertă, putând fi opere aduse aici de coloniștii sași sau executate de meșteri care au învățat meșteșugul în regiunile din care au venit, orfevrăria gotică timpurie este produsul unor ateliere locale organizate și se datorează cererii crescânde de vase de cult, folosite în cadrul fastuoaselor slujbe catolice ale bisericii parohiale Sf. Fecioara Maria din Sibiu și ale bisericilor din localitățile învecinate.

Comanda primită din partea bisericii, în anul 1346, de aurarul Kunz, pentru executarea unei monstranțe în greutate de peste 15 mărci de argint (cca. 3 kg. argint), constituie o mărturie, în

1. Pixidă *Agnus dei*, începutul sec. XV. Biserica ev. Seliștat (jud. Brașov) (avers-revers)

primul rând, a faptului că la Sibiu se lucrau piese la comandă, de către meșteri argintari locali; în al doilea rând, executarea unei monștranțe la mijlocul secolului al XIV-lea, adică a unui vas de cult de dimensiuni mari, foarte decorativ în general, purtat și arătat mulțimii de către preoți în cursul procesiunilor catolice, dovedea că în acea perioadă arta argintăriei sibiene era deja foarte avansată.

Cel mai vechi registru al bisericii parohiale sibiene ne dezvăluie bogatul tezaur de vase de cult deținut de aceasta în secolul al XIV-lea: 34 de potire – între care unul mare în greutate de 15 mărci de argint și unul de aur, trei cruci, nouă monștranțe – printre care una cu înșeri, una « mare și înaltă »,

una rotundă și o alta care reprezenta turnul bisericii din Turnișor, două relicviare în formă de cap de femeie cu coroană și unul în formă de deget, ș.a., enumerate între anii 1395-1430. Numărul impresionant al vaselor de cult menționate (care crește în cursul anilor următori – în anul 1442 sunt inventariate 51 de potire, alături de multe alte piese) denotă prosperitatea pe care o avea odinioară comunitatea sașilor din această localitate, precum și diversitatea tipologică și, implicit, tehnicile de ornamentare complexe folosite de meșterii argintari în acea perioadă.

Asemenea situației bisericii parohiale sibiene, și patrimoniul celorlalte biserici aflate sub coordonarea Capitlului

din Sibiu trebuie să se fi îmbogățit cu noi și valoroase piese.

În zilele noastre, dintre puținele obiecte de cult păstrate din perioada anterioară Reformei religioase poate fi admirată o pixidă *Agnus dei*, databilă în primul sfert al secolului al XV-lea (Fig. 1), a cărei realizare artistică deosebită i-a determinat pe unii istorici de artă să o atribuie unui atelier italian. Cercetările actuale relevă posibilitatea executării acestei piese în atelierul unui meșter transilvănean – sibian sau brașovean.

Capodopere ale artei orfevrăriei sibiene, piesele tezaurului bisericii ev. din Cislădie au supraviețuit Reformei

3. Detaliu de pe talpa crucii - relicviar (Fig. 4)

2. Potir, începutul sec. XV. Biserica ev. Cislădie (jud. Sibiu)

religioase, când multe vase de cult – care nu și-au mai găsit utilitatea – au fost topite pentru recuperarea metalului prețios (cum s-a întâmplat din nefericire la Sibiu și în multe alte localități), fiind ascunse de-a lungul secolelor în așa-numita *Schatzkammer*, zidită în spatele unor pereți falși în absida sudică a bisericii. Câteva dintre vasele de cult ale acestei biserici parohiale se alătură celorlalte urme materiale și documentare, care dezvăluie legăturile spirituale pe care le păstra încă comunitatea, în cursul secolelor XIV-XVI, cu regiunile de proveniență ale strămoșilor săi.

Datorită bogăției și calității sale decorative, potirul din argint aurit, realizat în primul sfert al secolului al XV-lea (Fig. 2), este considerat unul dintre cele mai frumoase potire transilvănene. Cei doi sfinți – Walpurga

4. Cruce-relicviar, prima jumătate a sec. XV. Biserica ev. Cisnădie (jud. Sibiu)

5. Monstranță « cu îngeri », prima jumătate a sec. XV. Biserica ev. Cisnădie (jud. Sibiu)

și Servatius – reprezentați pe talpă fac parte din grupul mare al sfinților franci, al căror cult l-au venerat coloniștii și în noul habitat. Sfintei Walpurga i-a fost închinată biserica parohială din Cisnădie, iar Servatius a devenit unul dintre sfinții protectori locali.

Sfântul Servatius este una din figurile reprezentate și pe talpa crucii-relicviar de la Cisnădie. Crucea amintită și monstrața bisericii parohiale din Cisnădie sunt două dintre cele mai spectaculoase piese de argintărie de cult din Transilvania, pe care orice dom sau catedrală europeană s-ar fi mândrit să le dețină.

Crucea-relicviar (prima jumătate a secolului al XV-lea) este o piesă turnată din argint, cu o siluetă zveltă, proporționată armonios (Fig. 4). Pe partea centrală a crucii este prinsă în nituri o mică statueta a lui Isus răstignit pe un copac gravat, pe ale cărui crengi sunt presărate perle (detaliu pe copertă); capetele treflate ale crucii sunt decorate cu simbolurile apocaliptice ale celor patru evangheliști, realizate după modelul celor aplicate pe ferecătura din argint a Evangheliarului Domului din Neutra (Slovacia) – databil la începutul secolului al XV-lea. Pe reversul capetelor crucii este montat câte un cristal mare de stâncă, șlefuit în formă ovală, iar central, o casetă pentru păstrarea relicvelor (legenda ne spune că era vorba despre așchii de lemn provenite din crucea pe care a fost răstignit Isus). Deasupra simbolului Sf. Ioan este surmontat pelicanul și cuibul său cu pui – simbolul Jertfei lui Isus. Talpa polilobă alternează portretele a opt sfinți, gravate și acoperite cu email translucid – în culori predominante de

verde, albastru și galben: Arhanghelul Mihail, Sf. Ecaterina din Alexandria, Maria Magdalena, Sf. Margareta (sau Ecaterina din Sienna?) cu demonul, Sf. Nicolae, Sf. Mauriciu, Sf. Servatius și Sf. Antonie cu corbul. Un element compozițional, al cărui realizare artistică are un efect decorativ deosebit, este

6. Detaliu de pe nodul crucii de altar de la Slimnic (Fig. 7)

nodul crucii-relicviar în forma unei capele gotice târzii. În cele opt nișe ale capelei sunt situate statuetele de mici dimensiuni ale unor sfinți, greu identificabili datorită lipsei atributelor lor.

Asocierea sfinților protectori locali respectivi, precum și detaliile tehnice și artistice ale celor două piese de cult,

7. Cruce de altar, cca. 1500 - 1520. Biserica ev. Slimnic (jud. Sibiu)

8. Detaliu de pe cupă (Fig. 11)

9. Detaliu de pe cupă (Fig. 11)

descrise mai sus, ne argumentează convingerea realizării acestora special pentru biserica din Cislădie, de meșteri argintari sibieni, renumiți deja în epocă pentru măiestria meșteșugului lor.

Monstranța « cu înger » (prima jumătate a secolului al XV-lea) a bisericii parohiale din Cislădie a fost realizată foarte probabil în același atelier în care a fost executată și crucea-relicviar (Fig. 5). Talpa asemănătoare cu cea a crucii, are suprafața netedă și bordură ajurată în zigzag; nodul hexagonal – în forma unei capele gotice timpurii, cu arcade încă romanice; suportul recipientului monstranței este tot arhitectonic, în forma unei capele cu arcade triunghiulare și contraforți cu pînacuri înalte. Recipientul cilindric, din cristal de stîncă, este montat în partea superioară și inferioară în câte

o galerie dublă de crini stilizați; cele două toarte laterale, în forma unor vrejuri spiralate (în centrul cărora sunt aplicate față-verso simbolurile celor patru evangheliști), sunt surmontate de câte un înger îngenunchat, cu aripile ușor ridicate. Capacul imită acoperișul unui turn gotic, în vârful căruia este

10. Detaliu de pe talpă (Fig. 11)

11. Potir, începutul sec. XVI. Biserica ev. Slimnic (jud. Sibiu)

12. Pafta (*Marienheftel*), sfârșitul sec. XV.
Proprietate privată Sighișoara

13. Potir, începutul sec. XVI. Biserica ev.
Sibiu

14. Potir, începutul sec. XVI. Biserica ev.
Sibiu

montată crucea cu Isus răstignit, cu Maria și Iosif la picioarele sale. Forma și silueta monstranței de la Cîsnădie se regăsesc în cele ale monstranței-relicviar a Sf. Ștefan, piesă comandată de Ludovic cel Mare, în anul 1374 – se presupune că unui meșter transilvănean, pentru capela domului din Aachen.

Capodopere ale meșterilor argintari sibiieni sunt și piesele de cult ale bisericii parohiale din Slimnic. Crucea de altar (cca. 1500-1520) are talpa și piciorul asemănătoare cu cele ale crucii-relicviar și ale monstranței de la Cîsnădie, suprafața lor fiind gravată însă cu arabescuri goticizante; nodul în forma unei capele hexagonale, cu ferestre geminate, menouri, muluri bogate, frontoane și fiale, dezvăluie o revigorare a stilului gotic arhitectonic în argintăria acelei perioade. Capetele treflate ale brațelor crucii sunt decorate cu câte o rozetă, decupată dintr-o foaie de argint, prevăzută în mijloc cu o piatră roșie (Fig. 7). Pe partea centrală a reversului crucii, sub un baldachin, este așezată figura Sf. Bartolomeu – patronul bisericii din Slimnic, cu atributele sale specifice.

O bogată compoziție ornamentală și o îmbinare variată de tehnici de execuție întâlnim și la unul dintre potirurile bisericii din Slimnic, realizat în primele decenii ale secolului al XVI-lea, în stil gotic târziu (Fig. 11). Suportul cupei imită corola unei flori, ale cărei petale sunt umplute cu o rețea fină de filigran și email; linia pronunțată a tulpinilor, vrejurilor, frunzelor lanceolate și florilor, precum și culorile emailului folosit (verde, roșu, alb, albastru deschis, pe fond albastru închis) i-au creat acestei

15. Pocal cu capac, 1635. Capitlul ev. Sibiu

tehnici renumele de *modo transilvano*, menționată pentru întâia oară astfel într-un inventar apusean din anul 1508 (Fig. 8). Fialele de pe vârful contraforturilor capelei gotice târzii – care alcătuiește nodul potirului – nu mai

sunt gotice, ci prezintă forme rotunjite de baluștri. Fațetele piramidei turtite a piciorului sunt împodobite cu figuri gravate ale unor sfinți (Fig. 10). Galeria decorativă de la bază este ajurată cu o ghirlandă vegetală în stil renescentist, intercalată de busturi de îngeri.

În cadrul obiectelor de podoabă, paftaua și cingătoarea erau piese componente importante ale portului popular săsesc feminin, care se transmiteau din generație în generație cu mare considerație (Fig. 18, 19). După opinia unor cercetători, paftaua a avut inițial un rol religios (asemănător așa-ziselor pacificale – care serveau ca relicviare atârinate de un lanț la gât.), fiind prevăzută cu o capsulă pentru păstrarea moștelor unor sfinți. Cele mai vechi paftale păstrate în Transilvania sunt cele de tipul *Marienhefteln* (cu Fecioara Maria) sau *englig* (cu îngeri), în formă hexalobă, decorate cu statuete miniaturale de sfinți dispuse în jurul Madonei, în nișe cu baldachine gotice (Fig. 12). Pe parcursul evoluției sale artistice, în funcție de modul cum era ornamentată, paftaua renescentistă s-a încadrat tipologic în câteva categorii: paftaua: « cu albăstrele », « cu casete » și respectiv, paftaua « cu frunziș ». Tipul paftalelor « cu albăstrele » s-a răspândit în perioada anterioară Reformei religioase, când însă caseta centrală era decorată cu elemente religioase (predominante fiind scena Răstignirii, Madona îndurerată sau Sf. Gheorghe ucigând balaurul). Uneori, s-a reluat acest model chiar și după Reformă: paftaua « cu albăstrele » executată de Daniel Bulkescher (activ la Sibiu între anii 1580-1600), are o capsulă centrală pe care este

16. Potir, cca. 1520. Biserica ev. Slimnic (jud. Sibiu). (În tehnica filigranului perlat *modo raguseus*).

17. Pafta « cu albăstrele », Daniel Bulkescher (activ la Sibiu între anii 1580-1600). Proprietate privată, Sibiu

18. Pafta « casetată », sfârșitul sec. XVI.
Proprietate privată, Brașov

19. Pafta « cu frunziș », sfârșitul sec. XVI.
Proprietate privată, Daia (jud. Sibiu)

reprezentat Isus răstignit, încadrat de Maria și Iosif (Fig. 17).

Puține vase de cult au fost datate pe parcursul secolului al XVI-lea, de aceea cele care au gravate inscripții ale comanditarilor, cu data, locul și eventual destinatarul lucrării, sau au ștanțată sigla de meșter – care a devenit obligatorie după anul 1571, trebuiesc menționate ca repere de comparație pentru datarea și a altor piese. În lada breslei aurarilor sibieni s-a păstrat o mică tablă de plumb, pe care sunt trecute – după modelul tablelor de meșteri de la Nürnberg, siglele meșterilor argintari sibieni dintre anii 1549-1810. După desființarea breslei în anul 1872, această piesă a fost preluată de Muzeul Brukenthal (nr. inv. M. 2638). Valoarea excepțională a tablei respective constă

în raritatea păstrării până în zilele noastre a unor astfel de piese în lume, precum și în datele importante pe care le conține privind identificarea numelor și perioada în care au activat unii meșteri argintari sibieni, ale căror opere au ajuns și sunt apreciate în numeroase muzee și colecții private din țară și străinătate.

Dacă din tipologia diversă a vaselor de cult dinainte de Reformă s-a mai păstrat doar potirul, crucifixul și ciboriul, în a doua jumătate a secolului al XVI-lea și mai ales în cel următor, datorită evoluției bogate a formelor și ornamentației practicate de orfevieri, s-au folosit în cadrul slujbelor protestante și vase cu caracter profan (*vasa non sacra*). Rolul potirului nu s-a diminuat, dar a fost din ce în ce

mai des înlocuit de pocale și căni de împărtașanie. Sub influența Renașterii și mai târziu a Barocului, suprafețele vaselor de argint se împodobeau cu ornamente specifice, reliefate prin ciocănire *au repoussé*.

Inspirându-se după modele ale unor pocale lucrate în Augsburg și Nürnberg, argintarii transilvăneni au executat în atelierele lor lucrări remarcabile (Fig. 15).

20. Pocal din nucleu de cocos, cca. 1650, Hannes Friederich Benedick (activ la Sibiu între anii 1632 - 1652). Biserica ev. Șelimbăr

Pocalul din nucleu de cocos, montat în argint în anul 1650 de meșterul sibian Hannes Friederich Benedick (activ între anii 1632 - 1652), și-a găsit utilitatea în cadrul bisericii ev. din Șelimbăr (Fig. 20). Materialele sau formele exotice tentau comanditarii, doritori de rarități și vase scumpe, și incitau meșterii argintari, prin posibilitatea de a se lansa în lucrări mai sofisticate. Ornamentele din argint care îmbracă cupele din lemn sunt decupate și ciocănite în forma unor mascheroni și busturi de putți înaripați, caracteristici deja stilului baroc. În anul 1694, meșterul Sebastian Hann a executat, pentru comitele Valentin Franck von Franckenstein, o cupă dintr-un corn de rinocer, pe a cărei ferecătură de argint a ciocănit în relief cunoscutul « Rinocer », gravat de Dürer în 1515 (Fig. 24).

Asemenea pocalului, cana cu capac și-a găsit destul de repede utilitatea ca vas de împărtașanie. Dacă în a doua jumătate a secolului al XVI-lea se remarcă ornamentația laică a acestora, la sfârșitul secolului al XVII-lea, meșterul sibian Sebastian Hann va atinge punctul culminant al istoriei argintăriei transilvănene, prin împodobirea cănilor sale cu scene biblice și istorice, creând adevărate capodopere de artă (Fig. 25, 28).

O tehnică folosită încă cu succes la sfârșitul secolului al XVIII-lea a fost cea a emailului pictural. Potirul « uriaș » comandat de judele regal sibian, Andreas Fleischer, meșterului Johann Ongert I (activ la Sibiu între anii 1668 - 1673) are suprafața cupei și a piciorului împodobită cu flori mari ajurate și « pictate » cu email roz, alb și verde, tehnică veche transilvăneană

21. Potir « uriaș », 1673, Johann Ongert I (activ la Sibiu între anii 1668 - 1673). Biserica ev. Sibiu

(*Maleremail*) prin care se produc efecte artistice deosebite (Fig. 21). Pe suprafața unui închizător de corset feminin, descoperit în mormântul familiei comitelui Mathias Semriger din biserica ev. sibiană, sunt dispuse ornamente florale în evantai și un medalion central cu pelicanul hrănindu-și puii săi – simbol al sacrificiului lui Isus (interesantă este apariția acestui simbol pe o piesă pur laică), executate din email pictural (albastru deschis, roz, alb și negru); motivul *Rocaille*, însoțit de benzi rulate sul, reliefate plat, și panglica de argint din partea superioară a piesei, legată

22. Detaliu de pe talpă (Fig. 21)

23. Închizătoare pentru corset (*Miederschließe*), anterioară anului 1680. Sibiu

24. Cupa din corn de rinocer (« Franckenstein »), 1694, fără siglă (Sebastian Hann, activ la Sibiu între anii 1675 - m. 1713). Biserica ev. Sibiu

în fundă și presărată cu pietre semiprețioase, sunt elemente destul de timpurii ale stilului Rococo reflectate în argintăria transilvăneană (Fig. 23).

Stabilirea la Sibiu a aurarului Sebastian Hann și primirea sa ca meșter în breasla aurarilor din oraș, în anul 1675, a produs o revigorare și a dat o nouă strălucire artei orfevrăriei. Lucrările sale, foarte diverse din punct de vedere tipologic, se remarcă prin temele istoriate abordate și prin măiestria de execuție desăvârșită. Scenele care se desfășoară pe celebrele sale căni cu capac sau în interiorul cupei pocalelor și a ciboriilor sunt realizate prin ciocănire *au repoussé* sau în *alto-relief*, cu efecte sculpturale. Pe una din cănilile sale cu capac, alături de dedicația comitelui sașilor Valentin Franck von Franckenstein către nepotul său Valentin Franck, jude regal, este gravată și o inscripție referitoare la autorul piesei, în care se menționează

25. Cană cu capac, 1675 (atribuită lui Sebastian Hann, activ la Sibiu între anii 1675 - m. 1713). Biserica ev. Cismădie (jud. Sibiu)

26. Ciboriu cu capac, cca. 1692 (prin analogie), Sebastian Hann (activ la Sibiu între anii 1675 - m. 1713). Biserica ev. Sibiu

27. Pocal, după 1690 (prin analogie), atribuit meșterului Sebastian Hann (activ la Sibiu între anii 1675 - m. 1713). Proprietate privată, Sighișoara; ulterior în colecția Soterius von Sachsenheim.

28. Cană cu capac (« Semriger II »), 1682, sigla meșterului Sebastian Hann (activ la Sibiu între anii 1675 - m. 1713). Biserica ev. Sibiu

că « prin lucrările acestui meșter, Sibiu se ridică la nivelul prea vestitului Augsburg ».

Cientela avută de Sebastian Hann a fost o motivație în plus, și este o explicație, a exuberanței pe care și-a permis-o meșterul sibian; familiile comiților Mathias Semriger și Valentin Franck von Franckenstein, țarul Petru cel Mare sau domnitorul valah Constantin Brâncoveanu sunt doar câteva nume de personalități, care i-au oferit meșterului materialul prețios necesar și răsplată pe măsură pentru

lucrările executate, și în primul rând șansa de a-și putea afirma calitățile sale de adevărat maestru al artei pe care o practica.

Daniela Dâmboiu

